

УДК 821.161.2-3.02/.09"18/19"А.Кримський
DOI <https://doi.org/10.32782/2710-4656/2025.1.2/09>

Івасишина Т. А.

Національна академія Служби безпеки України

РОМАН АГАТАНГЕЛА КРИМСЬКОГО «АНДРІЙ ЛАГОВСЬКИЙ» НА ПЕРЕХРЕСТІ ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНИХ СУДЖЕНЬ

Стаття присвячена осмисленню літературно-критичної рецепції роману Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» в українській науці про словесність. Простежена тенеза відгуків на твір письменника і вченого-орієнталіста: від епістолярної рецензії Лесі Українки в листі, адресованому авторові роману від 16 листопада 1905 року, до новітніх публікацій Соломії Павличко, Ю. Горблянського, Ганни Останіної, Віри Агєєвої та інших.

Серед розмаїтих інтерпретаційних студій, багатих на методологічні ідеї вітчизняного літературознавства, розглянуто проблему елементів автобіографізму в сюжеті роману «Андрій Лаговський». Переважно критики й дослідники літератури ідентифікують прозовий твір Агатангела Кримського як один із найяскравіших текстів раннього українського модернізму. Це автобіографічний роман, що порушив табу на публічне обговорення таких тем, як сексуальна орієнтація і право бути собою. В епіцентрі оповіді інтелектуал, книжник, професор математики, який попри роздвоєність і самотність, прагне вирватись із кабінетного схимництва та аскетизму у вир сімейного щастя і високих ідеалів. Однак шукає взаємності не серед жінок, а чоловіків. Зрештою герой роману Андрій Лаговський залишається надто залежним від тягара традицій чи попросту нездатним до рішучого бунту і все ж виборює собі можливість бути «таким, як він є».

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що роман А. Кримського «Андрій Лаговський» є знаковим для вітчизняної літератури, оскільки в ньому автор один із перших у нашому письменстві започаткував інтелектуальну, по-справжньому експериментальну прозу нового типу, марковану елементами модернізму, тоді як в українській белетристиці тієї доби мейнстрімом залишався реалізм.

Осмислення літературно-критичної рецепції роману А. Кримського «Андрій Лаговський» в історіографічному аспекті дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до постаті автора й самого твору. Стверджувати, що А. Кримський як белетрист узагалі не вписаний у канон літературної традиції – означає демонструвати незнання тенези його естетико-художніх здобутків.

Ключові слова: Агатангел Кримський, роман, епістолярій, белетрист, рецепція, орієнталіст, рецензія.

Постановка проблеми. Ім'я Агатангела Кримського добре відоме чи не в усіх арабських і центральноазійських країнах, дружбою з ним пишались Іван Франко та Леся Українка. Поетеса на знак поваги до вченого-орієнталіста й письменника присвятила йому поему «В катакомбах», ділилася з митцем своїми творчими планами, радилася з ним у сходознавчих питаннях. Однак до відновлення державної незалежності України уявлення про А. Кримського, справжнього велетня вітчизняної науки й культури, було вкрай збідненим. Іще менше дослідницької уваги випало на долю художніх писань белетриста, зокрема й роману «Андрій Лаговський».

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах радянського тоталітаризму чи не єдиною студією про згадане епічне полотно А. Кримського

була стаття П. Колесника [5], спорадичні згадки в передмовах і післямовах до книг вибраних творів і збірок листів вченого-орієнталіста, літературний портрет митця [1]. Упродовж останніх двох десятиліть, а надто після появи монографії Соломії Павличко «Дискурс модернізму в українській літературі» і двох видань незавершеної книги «Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського» [11] щороку зростає кількість публікацій, присвячених осмисленню роману «Андрій Лаговський» [2; 4; 9; 10; 12]. Основні акценти літературні критики й літературознавці робили на висвітленні ідейно-тематичних і стильових особливостей прозопису орієнталіста, елементах автобіографізму в творі, аналізі художньої специфіки й поетики роману тощо. Проте об'єктом фахового осмислення генеза

літературно-критичної рецепції роману А.Кримського «Андрій Лаговський» в українському літературознавстві ще не була. Відтак назріла потреба в появі дослідження на цю тему.

Постановка завдання. Мета статті – осмислити еволюцію літературно-критичної рецепції роману А.Кримського «Андрій Лаговський» у вітчизняному літературознавстві.

Виклад основного матеріалу. У наукових студіях почасти з'являються висловлювання про те, що, мовляв, А.Кримський як письменник, майже випав із поля зору дослідників – і сучасників автора, і наступних поколінь, аж до нашого часу. Так, скажімо, Б.Пастух у статті «Роман “Андрій Лаговський” Агатангела Кримського як “історія хвороби”» веде мову про «спорадичну присутність його постаті у вітчизняному літературному контексті», про «вакуум дослідницького інтересу», зокрема, й у сучасному літературознавстві, про те, що «постать Кримського відчутно обділена увагою», бо «попри спорадичні спроби осмислення його персони, у яких превалює переважно Кримський-учений, – справа далі не посувається. Він фактично не фігурує в історії літератури, тим самим не канонізований, усунений від літературної традиції» [12, с. 64–65]. Такі міркування дослідник Ю.Горблянський трактує як «вияв поверхового знання критико-літературознавчого контексту. Тим паче, що ці тези постали у 2012 – на початку 2013 р., коли довкола імені автора роману «Андрій Лаговський» уже створився доволі-таки інтенсивний дискурс, не кажучи про попередні етапи осмислення його художнього доробку, у тому числі як белетриста» [4, с. 13]. Поділяємо цитовані розмисли літературознавця, оскільки насправді ніколи такої тотальної «мовчанки» довкола письменницької творчості А.Кримського не було, навіть за трагічних обставин російського царату й радянського тоталітаризму.

Першою рецензією на роман «Андрій Лаговський» став відгук Лесі Українки в одному з її листів до автора твору (вияв «епістолярної літературної критики» [7, с. 107]). Зауважимо, що Агатангел Кримський був одним із найближчих епістолярних комунікантів поетеси. Недаремно ж вона в кореспонденції до А.Кримського від 23.XII.1901 (5.I.1902), написаній у Сан-Ремо, скаржилась на монотонність її життя в Італії, як у санаторії, оживляється воно, мовляв, тільки «листами з України та з інших сторін, де живуть прихильні до мене люди»; і просить адресата: «Оживіть і Ви моє пробування на чужині Вашим

щирим і цінним для мене словом, – воно ж мені не тільки на чужині жадане» [8, с. 369].

Отже, Леся Українка у своєму розлогому листі до А.Кримського від 16 листопада 1905 року поділилась думками з приводу роману «Андрій Лаговський», який спочатку друкувався частинами, а 1905 року у Львові побачило світ видання, в якому були опубліковані лише перші дві частини з чотирьох. На думку адресантки листа, сам автор роману багато в чому став прототипом головного героя твору Андрія Лаговського. Леся Українка зауважила: «...Ви тільки мусили зробити одну неконсекветність, малюючи фігуру Вашого професора: зробили його професором математики формально, а надали йому всі ціхи філолога... бо таких математиків, щоб так знали мови, лінгвістику і фольклор, щось-то світ не видав... Дозвольте вже йому перейти на другий факультет в дальших частинах свого роману, бо жаль дивитись, як чоловік сей закопує свій лінгвістичний талан в землю з ультраплатонічної любові до математики...». І далі Леся Українка щиро зізналась, що зовсім серйозно «страждала над його твором», поставила напрочуд важливе питання «про творчий метод роману, заперечуючи натуралізм...» [13, с. 138].

У добу радянського тоталітаризму творчість А.Кримського «не вписувалась» у «соцреалістичний» канон, інтерпретувалась як досить посередня: «Для радянської ідеології літературна творчість “видатного сходознавця” – шкідливий і небезпечний баласт, який треба було делікатно усунути з поля зору» [9, с. 20].

У незалежній Україні літературознавче осягнення художнього доробку А.Кримського проводилось не надто інтенсивно. З-поміж інших тут виокремлюється вже згадувана праця Соломії Павличко [11], у якій дослідниця констатувала, що любов і сексуальність стають «головним філософським питанням» у прозовому творі. Чоловіки подорожували на Схід, шукали там те, що було недосяжним для Заходу, де «орієнтальний секс» був не винятком: «...на Сході чоловіча бісексуальність нікого не дивує і не переслідується. Безліч разів Кримський прямим і непрямим чином наголошує на цьому у своїх лекціях зі східних літератур, розповідає про свої спостереження за цим феноменом у листах до брата зі Сходу» [11, с. 89].

Важко не погодитися з тим, що проблема любові й сексуальності в романі А.Кримського має місце, проте, на наш погляд, провідною проблемою в творі все-таки є внутрішня потреба самопізнання та саморозуміння головного героя.

Саме це питання вирішується Андрієм Лаговським упродовж перебування його на Близькому Сході, а також за допомогою детального опрацювання східних джерел, які розкрили йому істинну природу людського життя. Для головного героя важливим є розв'язання притаманного декадентам конфлікту між «нервами» і здоров'ям, силою і слабкістю, емоційно-романтичного потягу до осіб своєї статі. Андрій Лаговський жив у світі ілюзій і не бачив цінності речей, допоки через східні твори не усвідомив усю марність своїх внутрішніх переживань.

Автор інтелектуального роману виявляє терпимість до інокультурної несхожості та своєрідності Сходу, жодного разу не вдається до їдкої іронії чи до сатири.

Ліванська «арена» змагань найчастіше описується белетристом і сходознавцем на рівні внутрішньо-психологічних переживань адресанта. Спогад виступає основною формою викладу інформації, де реалістичність зображуваного допомагає засвоїти арабську культуру кінця XIX ст. Отже, одним із провідних шляхів формування українського орієнталізму є довготривалий живий та безпосередній контакт А. Кримського із народами Сходу, де найважливішими виявилися готовність та бажання дослідника й митця пізнати малознаний для нього світ. Кримський-письменник дотримується традиції введення читача у своєрідний колорит Сходу, його побуту та інших реалій.

Варто звернути також увагу реципієнта на цікаву дисертаційну студію Ю. Горблянського «Художня проза Агатангела Кримського» [4], у якій здійснено дослідження белетристичної спадщини А. Кримського як знакового експериментального явища модернізації української літературної традиції. Уперше системно, комплексно й поліаспектно осмислено еволюцію літературно-критичної думки про художню творчість письменника в історіографічно-рецептивному та контактологічному ракурсах, проаналізовано роман «Андрій Лаговський» у контексті української художньої прози помежів'я XIX – початку XX ст. з життя інтелігенції.

У дисертаційній роботі висвітлено також специфіку автобіографізму та особливості моделювання людських характерів, окреслено специфіку автобіографізму творчості письменника, причому не як спрощеної натуралістичної реконструкції біографічних елементів, а як надскладної системи масок і віддзеркалень. Автор наукової студії продемонстрував, що кожна змістова чи поетологічна подорож роману наче проходить «цензуру» в рефлексійно-світоглядному «самоаналізі» центрального

персонажа Андрія Лаговського. Такий спосіб розбудови художнього нарративу є виразним зразком автопсихологізму, коли письменник структурує життєве середовище, мисленнєву фактуру персонажів, інтенсивно наділяючи їх власними емоціями, роздумами, портретною подібністю тощо.

У романі «Андрій Лаговський» та в новелістичних текстах А. Кримського, на думку Ю. Горблянського, маємо глибоко своєрідний тип автопсійного художнього письма, де грані між сконструйованим персонажем або персонажами як об'єктами моделювання художньої дійсності і психофізіологічною особистістю автора почасти геть розмиті. Тому автобіографічні елементи у творчості А. Кримського потрібно інтерпретувати як автопсихологічний інтелектуалізм, у якому органічно співіснують і художній вимисел, і психофізіологічно вмотивований, докладно інтертекстуалізований автобіографічний субстрат, із інтенсивним включенням у текст наукових коментарів, полемічних асоціацій, фантомних «голосів», ретроспективних і перспективних візій тощо.

У рецепції відомої дослідниці модернізму Марії Моклиці роман А. Кримського «Андрій Лаговський» – унікальний «глибоко модерністський твір», «такий психологічно переконливий, світоглядно зрілий, художньо досконалий», ніби знічев'я подарований українській літературі «щедрим розкішним жестом генія, який не лише багато зробив для культури, а ще й роман символістський написав – задля заповнення лакуни» [9, с. 23].

Ганна Останіна в численних статтях, а також у монографії «Агатангел Кримський. Особливості поетики художньої творчості» [10] запропонувала інтерпретацію художнього світу А. Кримського (переважно малої прози та лірики «Пальмового гілля») крізь призму принципу дослідження художніх текстів як системи прийомів, у своєрідний спосіб реанімуючи концепти російських формалістів, які постали в перші десятиліття XX ст. Окремі статті дослідниці присвячені також і роману «Андрій Лаговський», у яких вона осмислює текст власне як модерністський твір.

На думку ж Віри Агеєвої, «Андрій Лаговський» – це автобіографічний роман, що став одним із ключових текстів українського модернізму та порушив табу на публічне обговорення таких тем, як сексуальна орієнтація і право бути собою [6, с. 4]. В епіцентрі оповіді твору А. Кримського інтелектуал, книжник, професор математики, який попри роздвоєність і самотність, прагне вирватись із схимництва та аскетизму у вир сімейного щастя і високих ідеалів. Однак шукає

взаємності не серед жінок, а чоловіків. Зрештою Андрій Лаговський залишається надто залежним від тягара традицій чи попросту нездатним до рішучого бунту і все ж виборює собі можливість бути «таким, як він є».

У передньому слові – «Ключі до розуміння тексту» А.Кримського Віра Агеева назвала «Андрія Лаговського» першим українським інтелектуальним романом, який «ущент зруйнував усталені ієрархії патріархальних цінностей традиційного суспільства», твором «про відчайдушну й безоглядну ревізію християнства та пошук релігійних альтернатив», «мало не маніфестом раннього українського модернізму» [6, с. 7, с. 22].

А.Кримський першим зважився говорити про феномени табуовані, неприйнятні, він змінив уявлення про ієрархію важливих і неважливих речей. Він, зрештою, утвердив право особистого вибору. «Непроговорені душевні травми спричиняють неврози. Замовчані, приховані травми й урази культури так само викликають її деформації й недуги» [6, с. 7, с. 22].

Висновки. Будь-який дослідник усвідомлює, що розмаїті аналітичні й синтетичні кроки у справі пізнання різних феноменів дійсності, а також і літературно-естетичних, не можна завершити миттєво – раз і назавжди. Тож і кожна нова дослідницька студія є також лише однією зі спроб, наближень до з'ясування специфіки чи то окремого художнього тексту, чи то системи текстів, чи й усього естетичного універсуму цілих періодів, течій, епох. Кожне покоління читачів має право на власну рецепцію непересічних творів української та світової літератури.

Своєрідним колоритом на тлі сучасників і доби кінця XIX – початку XXI ст. вирізняється прозапис А.Кримського, зокрема його роман «Андрій Лаговський», де світ науки й науковець посіли чільне місце. У жодного українського митця до А.Кримського, хіба що окрім Г.Сковороди, наука не виступає засобом самопізнання. Елементи

наукового мислення знаходимо на багатьох рівнях роману А.Кримського «Андрій Лаговський», як у мовленні персонажів, так і в авторському мовленні. «Андрій Лаговський» – текст значною мірою новаторський із погляду техніки письма, принаймні у контексті епохи українського fin de siècle. Безсумнівно, твір є гострим протиставленням реалістичній літературі попереднього періоду.

Письменницька спадщина Агатангела Кримського залишається в центрі літературного життя. Він зумів збагатити українську літературу новими актуальними проблемами, поглибив традиційні форми роману.

Проведений аналіз дав змогу зробити висновок про те, що роман А.Кримського «Андрій Лаговський» є знаковим для вітчизняної літератури, оскільки в ньому автор один із перших започаткував інтелектуальну, по-справжньому експериментальну прозу нового типу, марковану елементами модернізму, тоді як в українській белетристиці тієї доби мейнстримом залишався реалізм.

Осмилення літературно-критичної рецепції роману А.Кримського «Андрій Лаговський» в історіографічному аспекті дає підстави спростувати тезу про «вакуум дослідницького інтересу» у вітчизняному літературознавстві до постаті автора твору. Стверджувати, що А.Кримський як белетрист узагалі не вписаний у канон літературної традиції – означає демонструвати незнання генези його естетико-художніх здобутків.

Перспективи подальших досліджень означеної в статті теми вбачаємо у поглибленому аналізі епістолярної критики Лесі Українки (розлогий лист-рецензія адресантки до Агатангела Кримського від 16 листопада 1905 року) з коментарем до усіх зауважень і побажань, висловлених поетесою в цій кореспонденції. Плідним також може бути осмилення «рукописного хронотопу» (термін Лесі Мірошниченко) оригіналу листа, а також аналіз епістолярних діалогів А.Кримського з іншими адресатами з приводу роману «Андрій Лаговський».

Список літератури:

1. Бабишкін О. Агатангел Кримський. Київ : Дніпро, 1967. 116 с.
2. Василюк О. Д. Листи Лесі Українки до Агатангела Кримського. *Східний світ*. 2009. № 4. С. 79–87.
3. Випасняк Г. Між святістю та гріховністю: дилема Андрія Лаговського в однойменному романі Агатангела Кримського. *Житомирські літературні студії*. 2013. Вип. 7. С. 192–200.
4. Горблянський Ю. П. Художня проза Агатангела Кримського. Дисертація на здобуття наукового ступеня канд. філол. наук зі спеціальності 10.01.01 – українська література. Львівський нац. ун-т імені Івана Франка. Львів, 2021. 252 с.
5. Колесник П. Роман А.Кримського «Андрій Лаговський». *Радянське літературознавство*. 1971. № 1. С. 46–58.
6. Кримський Агатангел. Андрій Лаговський: роман / упоряд. і передм. Віри Агеевої. Київ : Віхола, 2024. 416 с. (Серія «Неканонічний канон»).

7. Кузьменко В.І. У всесвіті слова : літературно-критичні студії. Київ : Друге дихання, 2018. 684 с.
8. Леся Українка. Листи: 1898–1902 / Упоряд. Прокіп (Савчук) В. А. Київ : Комора, 2017. 544 с. (Серія «Persona»).
9. Моклиця М. Християнство Агатангела Кримського: психологічні та естетичні акценти. *Слово і час*. 2006. № 2. С. 19–28.
10. Останіна Г.Г. Агатангел Кримський: Особливості поезики художньої творчості: монографія. Київ : Твім Інтер, 2008. 224 с.
11. Павличко С. Націоналізм, сексуальність, орієнталізм: складний світ Агатангела Кримського. Київ, 2001. 328 с.
12. Пастух Б. Роман Агатангела Кримського «Андрій Лаговський» як «історія хвороби». *Слово і час*. 2013. № 5. С. 64–69.
13. Українка Л. Зібрання творів: у 12 т. Т. 12. Київ : Наукова думка, 1979. 696 с.

**Ivasyshyna T.A. THE NOVEL “ANDRIY LAGOVSKIY” BY AGATANGEL KRYMSKIY
AT THE CROSSROADS OF LITERARY AND CRITICAL VIEWS**

The article is devoted to the reflection of the literary and critical reception of Agatangel Krymskiy's novel “Andriy Lagovskiy” in the Ukrainian literature studies. This study traces the genesis of reviews on writer and orientalist's work starting with the epistolary review by Lesia Ukrainka in a letter addressed to the author of mentioned novel dated November 16, 1905 and ending with the latest publications by Solomia Pavlychko, Yu. Horblyanskyi, Hanna Ostanina, Vira Ageeva and others.

This study, among other various interpretive studies in the field of Ukrainian literature studies that is characterized by big variety of methodological ideas, considers the plot of the novel “Andriy Lagovskiy” in terms of its autobiographical elements. Literary critics and researchers in this field predominately identify this prose work by Agatangel Krymskiy as one of the brightest texts of early Ukrainian modernism. This autobiographical novel broke the taboo on public discussion over topics such as sexual orientation and the right to be yourself. In the epicenter of the story stands an intellectual, a bookman, a professor of mathematics, who, despite his ambivalence and loneliness, aspires to break out of cabinet schema practicing and asceticism into the whirlpool of family happiness and high ideals. However, he seeks reciprocity not among women, but among men. In the end, the hero of the novel, Andriy Lagovskyi, remains too dependent on the burden of traditions or simply incapable of decisive rebellion, but nevertheless he gains the opportunity to be “as he is”.

The conducted analysis led to the conclusion that the novel by A. Krymskiy “Andriy Lahovskyi” is a landmark work in Ukrainian literature, since in this novel the author was one of the first writers to initiate intellectual, truly experimental prose of a new type, marked by elements of modernism, while realism remained the mainstream in Ukrainian belles-lettres of that time.

Reflections over literary and critical reception of Agatangel Krymskiy's novel “Andriy Lagovsky” in historiographical aspect provide a basis to refute the thesis about the “vacuum of research interest” to the figure of the author of the novel in the Ukrainian literature studies. Claiming that A. Krymskiy as a belletrist is not included in the canon of literary tradition at all means to demonstrate ignorance about the genesis of his aesthetic and artistic achievements.

Key words: Agatangel Krymskiy, novel, epistolary, belletrist, reception, orientalist, review.